

УДК 94(411.16)(477.83-25)“18/19+26–767(477.83-25)“18/19”

КОНВЕРСІЇ ЄВРЕЇВ У ЛЬВОВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Марія ВОВЧКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної та Східної Європи
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

У статті простежено історію євреїв, котрі здійснювали конверсії, досліджено їх кількість, сімейний стан, статевий розподіл, окреслено мотиви, які могли спонукати до такого кроку. Конверсії євреїв на християнство чи перехід на безрелігійність не були розповсюдженою практикою, проте у Львові зміни віросповідання траплялись частіше, аніж будь-де у Галичині. На зламі ХІХ–ХХ ст. кількість єврейських конверсій досягла 35–40 осіб на рік. Серед факторів, які визначали перебіг і результат конверсій, відзначено роль влади, церковних інституцій, а також громадської думки. Процес суспільної інтеграції неофітів розглядається як важливий елемент відносин між юдеями та християнами.

Ключові слова: суспільні відносини у Львові, євреї, християни, релігійні конверсії.

Зміна віросповідання завжди була явищем, яке викликало неоднозначне ставлення суспільства. Особи, які зважувались на такий крок, переважно розуміли, що це є не лише їх особиста справа, а й зачеплення інтересів двох спільнот – тієї, яку полишають, і тієї, до якої приєднуються. З перспективи християн *конверсії** були логічним підсумком асиміляційних процесів і загалом позитивним явищем. Натомість євреї, навіть асимільовані, сприймали конверсії як апостазію, відступництво і при кожній нагоді засуджували зміни віросповідання. Дебати про ставлення до релігійних конверсій особливо загострилися на початку ХХ ст., коли у приватне життя все більше проникали нові елементи, які націоналізували його¹. За таких умов вибір релігійної приналежності пов'язувався з політично-суспільною кон'юнктурою. Прийнятним вважалось підкреслення конфесійної належності, поступове перенесення елементів культу в публічну сферу. Водночас у повсякденне життя проникали секуляризаційні елементи, особливо у великих містах – релігія поступово зводилась до ритуальних практик.

* Термін конверсія (з лат. *conversio* – зміна; тут – зміна віросповідання) надалі позначатиме зафіксований офіційно акт зречення юдаїзму, після чого євреї могли приймати християнство або перебувати у статусі без визначеної конфесійної приналежності (безконфесійність).

¹ Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Східної Галичини на зламі ХІХ–ХХ століть / О. Аркуша // Львів: місто–суспільство–культура. Львів, 2012. Т. 8. Ч. 1. С. 365.

Для традиційної єврейської спільноти віра і релігійні приписи відігравали надзвичайно важливу роль, становлячи основу групової ідентичності. Тому при дослідженні процесів асиміляції євреїв, питання конверсій виступає як одна з характеристик міжетнічних стосунків. У час, коли релігія була однією з ознак національної групи, її зміна означала не лише прийняття нової культури, а виступала своєрідною демонстрацією обраної національної приналежності. Як ставилось до такого кроку найближче оточення і яку мету переслідували ті, хто змінював віросповідання – це питання, що допоможуть зрозуміти картину міжетнічних взаємовідносин у Галичині.

Правові механізми зміни віросповідання. Першим правовим актом, який проголосив релігійну свободу в Австрійській імперії, стала Конституція 1848 р. Подібні декларації містив також патент, прийнятий 31 грудня 1851 р., проте їх невдовзі нівелював конкордат з Ватиканом (1855 р.), за яким католицька церква отримала привілейований статус в імперії.

До релігійного питання повернулись лише у 1867 р. У § 14 Конституції йшлося про надання громадянських прав усім мешканцям, незалежно від їх віросповідання. Ці засади були розвинуті у законі від 25 травня 1868 р. “Про регулювання міжрелігійних стосунків громадян”². Відтоді кожен підданий цісаря міг вільно здійснити конверсію після досягнення 14-річного віку, за винятком осіб, що не були повністю дієздатними. Про таке рішення належало повідомити відповідний орган місцевого самоврядування (повітове Староство або Магістрат). Адміністративні органи мали офіційно виключити кандидата з його попередньої релігійної спільноти і заодно перевірити, чи немає вагомих перешкод для зміни релігії (судове переслідування, борги). При конверсії батьків, діти до семи років також змінювали релігію, але у віці 7–14 років це робити заборонялося (одна з причин – відвідування ними школи, де релігія була обов’язковим предметом)³.

20 жовтня 1870 р. з’явився закон про “осіб, що не належать до жодного з офіційно визнаних віровизнань або релігійних спільнот” (*Personen, welche keiner gesetzlich anerkannten Kirche oder Religionsgesellschaft angehören*, згодом це визначення заміняли на “*konfessionslosen*” (пол. “*bezwyznaniowość*”), що

² Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Stück XIX, 49: Gesetz, wodurch die interconfessionellen Verhältnisse der Staatsbürger in den darin angegebenen Beziehungen geregelt werden. Wien, 1868. S. 99–102.

³ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Stück XIX, 49... S. 100. Доповненням до закону було розпорядження міністрів віросповідання і внутрішніх справ від 18 січня 1869 р., яким додатково регулювався порядок зміни релігій. Із заявами про зміну релігії громадяни або іноземці могли також звертатись до повітового правління (*Bezirkshauptmannschaft*) за місцем перебування. Надалі до вищевказаних законів вносили незначні правки, які не мали суттєвого впливу на процедуру зміни віросповідання. Див.: Reich-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Stück VII, 13: Verordnung der Minister des Cultus und des Innern, betreffend den Vollzug der, den Uebertritt von einer Kirche oder Religionsgesellschaft zur anderen, regelnden Bestimmungen des Gesetzes vom 25 Mai 1868. Wien, 1869. S. 83–84.

можна переказати як безконфесійність, безрелігійність)⁴. Безконфесійність не можна прирівнювати до атеїзму, тому що заперечення релігійних догматів прирівнювалось до публічної образи і відповідно каралось⁵. Ця правова норма спочатку застосовувалась у виняткових випадках, (наприклад, для означення релігійного статусу іноземців), але з часом такий статус набув популярності серед євреїв, котрі полишали юдаїзм, але не хотіли приймати хрещення.

Надання нового імені, а іноді й прізвища було одним із незворотних наслідків, викликаних зміною релігії. Нове ім'я символізувало народження нової людини – члена християнської церкви і вписувалось у метричні книги. У першій половині XIX ст. існувала практика зміни імені і прізвища у тому випадку, коли представник нехристиянської релігії наvertsалось у християнство (це не стосувалось тих, хто, наприклад, переходив з протестантської у католицьку віру). Але від 1841 р. таке право було скасоване і зміна прізвищ стала можливою лише з дозволу влади⁶. Незважаючи на це, неофіти-євреї рідко користувались можливістю зміни прізвища при хрещенні, обмежуючись прийняттям нового імені (чи імен – найчастіше євреям надавали подвійне чи навіть потрійне ім'я). Зазвичай, нове ім'я обирали трьома шляхами: подібне до попереднього (Марієм – Марія, Сара – Саломея), надане на честь святого заступника чи те, яке носили хресні батьки.

Зміна прізвища, якщо і наставала, то не відразу, а через певний час після хрещення. У 1897 р. серед п'яти євреїв, охрещених у костелі св. Анни, лише один змінив прізвище з Рубінфельд (*Rubinfeld*) на Рубінський (*Rubiński*), причому, дозвіл був виданий через два роки (у квітні 1899 р.)⁷. Незважаючи на те, що вихрещеним євреям переважно дозволяли спольшувати прізвища, на це зважувались одиниці, оскільки, такі маніпуляції не виправдовували себе. Полонізація прізвища довершувала процес входження у неєврейський світ, однак це справджувалось лише для тих, хто вірив і дієво підтримував ідею асиміляції.

⁴ Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. Rozporządzenie ministrów spraw wewnętrznych wyznań i sprawiedliwości z dnia 20 października 1870. Wiedeń, 1870. S. 277–278.

⁵ Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza-Obywatel-Prawo / A. Dziadzio. Kraków, 2001. S. 127.

⁶ Декрет надвірної канцелярії для Галичини від 22 листопада 1841 р. Детальніше про імена та прізвища і порядок їх зміни див.: *Allerhand M. Prawo imion / M. Allerhand. Lwów, 1899.*

⁷ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), ф. 618, оп. 2, спр. 2274, арк. 1. Зазначений приклад показує що місцева польська влада трактувала конверсії як доказ прагнення євреїв полонізуватись. Кандидат адвокатури Вільгельм Рубінфельд охрестився у костелі св. Анни 30 жовтня 1897 р. і невдовзі одружився з християнкою. 29 листопада того ж року він заявив про реконверсію на юдаїзм, однак згодом передумав і попросив дозволу змінити прізвище. Перевірка того, до якої релігії більше схиляється В. Рубінфельд, тривала майже півтора року (Магістрат на вимогу Намісництва надсилав письмові запити до львівських рабинів і завідувача метричними книгами, щоб визначити релігійну належність В. Рубінфельда. Він сам на початку лютого 1899 р. письмово засвідчив, що визнає себе римо-католиком і повертатись на юдаїзм не збирається) і лише після цього був виданий дозвіл на зміну прізвища. Див.: ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 4461, арк. 27–30.

Натомість для більшості євреїв важливішими були прагматичні мотиви – приваблення клієнтів до адвокатської канцелярії, популяризація торгової чи промислової фірми (коли прізвище власника було водночас торговою маркою), для підтримки авторитету серед підлеглих. На зміну прізвища після хрещення зважувались переважно молоді особи, які лише починали навчання чи кар'єру в державних інституціях; також цей крок розглядали як своєрідну інвестицію в майбутнє дітей⁸.

У правовому механізмі зміни віросповідання можна виокремити декілька слабких місць, передовсім, надто ранній вік для конверсій (від 14 років) у країні, де повнолітньою вважалась особа після досягнення 24-річного віку. Ця обставина згодом призвела до конфліктів між євреями та релігійними інституціями, що займались хрещеннями малолітніх євреїв – останнім закидали викрадення і примусові навернення дітей, котрі ще не могли усвідомити наслідки такого кроку. Також неврегульованими залишалась низка положень сімейного права – якщо хтось з подружжя змінював релігію, то виникало питання, за яким правом їх можна розлучити*.

Кількість конверсій і вибір місця для хрещення. Конверсії, попри те, що викликали досить бурхливу реакцію, не були об'єктами уваги з боку органів статистики, які звернули свій погляд на цю проблему лише у 1880–1890 рр., але більш-менш точні цифри можна одержати лише після ретельного дослідження записів у книгах реєстрації осіб, які змінювали релігію і відповідних записів про хрещення. Загальні показники, що їх наводить директор берлінського Бюро єврейської статистики (*Bureau für Statistik der Juden*) Артур Руппін такі: за все XIX ст. у Австро-Угорській імперії 44 756 євреїв перейшли на християнство, з них у Цислейтанії зафіксовано 28 200 єврейських конверсій на римо-католицизм, 6 300 – на протестантизм (євангелизм) і лише 200 осіб обрали греко-католицький обряд⁹. Галичина порівняно з іншими провінціями Австро-Угорщини відзначалась

⁸ Траплялись випадки, коли євреї змінювали прізвища до хрещення, але це могли зробити одиниці – переважно особи з високим суспільним статусом. Приклади – Берл Подрес власник книгарні, котрий 1896 р. став Бернардом Полонецьким (охрестився разом з родиною у 1903 р.); лікар Герман Еліє став Совільським у 1904 р., а через два роки настала конверсія на євангельсько-гельветське віросповідання (ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2278). Хікль Піцеле (слухач філософії) став Орлінським (дозвіл 14 вересня 1899 р.), але на прохання змінити ім'я отримав відмову (ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 51, спр. 386, арк. 88–90).

* За єврейським традиційним правом розлучення це досить проста процедура, після якої повторне одруження не є забороненим, але християнська церква, особливо католицька, допускала розлучення лише у виняткових випадках і без права на повторний шлюб. Див.: *Allerhand M. O rozwodzie małżeństwa żydowskiego / M. Allerhand // Księga pamiątkowa wydana w setną rocznicę ogłoszenia kodeksu cywilnego z dnia 1 czerwca 1811 roku. Lwów, 1911. S. 9–47.*

⁹ *Ruppin A. Die Juden im Gegenwart / A. Ruppin. Berlin, 1911. S. 182.* Сучасна дослідниця конверсій Анна Стаудахер пише про близько 6000 випадків переходу євреїв на протестантську релігію у 1787–1914 рр. у Відні. Див.: *Staudacher A. Jüdisch-protestantische Konvertiten in Wien 1782–1914. Wien, 2004.* (анотація на сайті: http://www.peterlang.com/download/datasheet/34590/datasheet_50413.pdf [15.04.2013]).

нижчою частотою конверсій. За даними того ж А. Руппіна, протягом 1900–1903 рр. у Галичині і Буковині щорічно близько 90 євреїв здійснювали конверсію, що становить приблизно один випадок на 10 000 євреїв. У Відні цей показник наближався до 39–40, у Будапешті – 13, тоді як середній показник у Цислейтанії (без Галичини і Буковини) і Транслейтанії відповідно 25 і 5 вихрещень на 10 000 мешканців юдейського віросповідання¹⁰.

У 1868–1914 рр. у Львові офіційно зареєстровано 4 479 випадків зміни релігії, з них лише п'яту частину (21,67 % або 971 випадок) становлять конверсії з юдаїзму¹¹. У другій половині XIX ст. від 20-ти (1860–1870-ті рр.) до 50-ти (1890-ті рр.) осіб щороку змінювали віросповідання. Серед них євреї становили від 30 до 50 %. Кількість конверсій у Львові суттєво зросла з початком XX ст. (від 200 до 450 осіб у рік), що найімовірніше пов'язано із загостреннями українсько-польських стосунків, особливо після вбивства намісника краю Анджея Потоцького¹². Однак, це протистояння ніяк не позначилось на кількості єврейських конверсій і тільки в останніх передвоєнних роках цей показник зріс до 45–50 осіб на рік.

Найбільш частими, поза сумнівом, були конверсії із юдаїзму на римо-католицизм, рідшими – навернення у протестантство (лютеранство), греко-католицизм. Поступово зростала частка осіб, котрі прагнули залишитись поза будь-якими конфесіями – від 3–4 % (1870-х рр.) до 8,5 % (поч. XX ст.). Зафіксовані випадки переходу євреїв на православ'я, у т.ч. на ортодоксійно-вірменський обряд, кальвінізм та інші релігії. У Львові в 1880-х і до кінця 1890-х рр. кількість переходів євреїв на греко-католицький обряд удвічі перевищувала аналогічний показник щодо протестантського віросповідання (це підкреслювали українські газети¹³), але на зламі століть їх співвідношення зрівнялось, а згодом різко збільшилась популярність останніх (до 23 %). Кількість євреїв, котрі переходили на римо-католицизм у 1880–1890-х рр. коливалась у

¹⁰ *Ruppin A. Die Juden im Gegenwart...* S. 183. Така диспропорція виникала через те, що євреї Галичини і Буковини вели дуже традиційний спосіб життя. За частотою конверсій галицькі євреї найближче стояли до російських – у 1881–1890 рр. там щорічно змінювали віросповідання приблизно 670 євреїв (1,5 випадків на 10 000 євреїв) і 1 021 єврей у 1891–1897 рр. (2/10 000).

¹¹ *Gruński S. Zmiana wyznania we Lwowie 1868–1908 / S. Gruński. Lwów, 1908. S. 11; Wnęk K., Zyplikewicz L. Callhan E. Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1939 / K. Wnęk, L. Zyplikewicz, E. Callhan. Kraków, 2006. S. 95.*

¹² У квітні 1908 р. у Львові зареєстровано 50 осіб, які змінювали релігію, у травні – 90, хоча у попередні місяці ця цифра не перевищувала 20-ти. Див.: *Wnęk K., Zyplikewicz L. Callhan E. Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1939...* S. 106–108.

¹³ Так, газета "Дѣло" фіксує такі випадки у Тернополі (*Дѣло*. Львів. 1886. Ч. 5.) і Калуші (Там само. Ч. 9.), відзначає, що попри зростання кількості євреїв, які хочуть охреститись, у містах бракує греко-католицьких священників, які спроможні взяти їх під духовну опіку. Про навернення євреїв у греко-католицьку віру принагідно згадує Ярослав Дашкевич. На його думку, це доводить, що взаємовідносини двох спільнот не завжди були ворожими. Див.: *Дашкевич Я. Єврейсько-українські взаємовідносини у Східній Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) / Я. Дашкевич // Український історичний журнал. Київ. 1990. № 10. С. 63–72.*

межах 61–63 %, проте на початку ХХ ст. зросла до 75 % (особливо у 1905–1907 рр.).

Попри те, що кількість євреїв, котрі декларували бажання змінити релігію у львівському Магістраті, була джерелом офіційних даних щодо конверсій, ця статистика мала певні недоліки. Траплялись випадки, коли священики практикували хрещення євреїв без офіційного дозволу влади¹⁴. Варто врахувати і той факт, що у процесі підготовки до хрещення євреї могли змінювати свої наміри. Дозвіл адміністрації був лише першим кроком, і не завжди приводив до фактичного вихрещення. У 1892 р. військовий офіцер Йозеф Лейб Роман підписав протокол у львівському Магістраті, декларуючи бажання перейти на римо-католицьку релігію, але навіть через чотири роки не зміг зробити цього. У листі до Магістрату він пояснив, що особисті справи і втрата дозволу на зміну віросповідання (згорів при пожежі у 1893 р.) завадили йому здійснити конверсію¹⁵. Не варто забувати про те, що у Львові приймали хрещення євреї, які отримували дозвіл в іншому місті. Отже, фактична кількість конверсій була дещо більшою, аніж кількість офіційно зареєстрованих.

З-поміж майже тисячі осіб, котрі покидали юдейське віросповідання у Львові, більшість не належала до міської єврейської громади. Через відсутність джерел важко визначити походження усіх євреїв, однак відомо, що у 1899–1914 рр. з 492-х євреїв, лише 149 осіб (30,2 %) назвали місцем свого народження Львів, 10 % були іноземцями, а решта походили з інших місцевостей Галичини чи Австро-Угорщини¹⁶. За таких умов стає очевидним, що на показник єврейських конверсій значною мірою впливали зовнішні фактори (рівень урбанізації, притік іноземців до міста, розвиток шляхів сполучення – великі міста приваблювали євреїв з нижчих суспільних верств, які шукали роботу), а не лише процеси всередині єврейської спільноти.

¹⁴ Інколи адміністративні органи відмовляли у видачі дозволу на зміну віросповідання, особливо тим, хто не міг документально підтвердити свій вік та походження: 2 квітня 1896 р. до Магістрату звернулась Марієм Рох, яка не мала жодних посвідчень особи (Див.: Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 3 (Львівський магістрат у 1787–1918 рр.), оп. 1, спр. 3728, арк. 33–34). Очевидно, не дочекавшись дозволу, вона охрестилась у соборі св. Юра у Львові, причому запис про хрещення можна знайти лише у оригіналі метричної книги народжень, тоді як у копії, які для звітності надсилали у Магістрат, його немає. Див.: Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 201 (Греко-католицька митрополічна консисторія, м. Львів), оп. 4а, спр. 6830, арк. 174; Там само. Спр. 3434.

¹⁵ ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3975, арк. 89. Подібне нещастя трапилось з Емілем Сальzmanом, учнем реальної школи у Львові – отримавши дозвіл 1911 р., він у 1913 р. просив видати дублікат. Там само. Спр. 5681, арк. 11–13.

¹⁶ Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 618 (Римо-католицька митрополічна консисторія, м. Львів), оп. 2, спр. 2277–2278. Для порівняння, у Кракові, де кількість щорічних конверсій євреїв іноді перевищувала аналогічний показник у Львові, з 444 євреїв, які у 1887–1902 рр. здійснили конверсії, лише 10,4 % (46 осіб) були місцевими, а 66,2 % походили з інших міст і містечок Галичини. Натомість, у цьому місті вищою була частка іноземців – 107 осіб (24,09 %), причому 80 осіб – з Російської імперії. Див.: *Thon J. Die Juden in Oesterreich* / J. Thon. Berlin, 1908. S. 78.

У Галичині, зазвичай, для конверсії обирали великі міста, навіть якщо перебували там тимчасово. Таку тенденцію легко пояснити бажанням приховати факт зміни віросповідання від одноплемінників. До цього вдавались не лише ті, хто, боячись помсти своїх ортодоксальних родичів, втікав з дому (найчастіше задля одруження з християнином), а й особи, що давно обрали шлях асиміляції¹⁷.

Євреї з провінції обирали місто через можливість краще адаптуватись і не останню роль у цьому процесі відіграли церковні інституції, що опікувались молодими особами¹⁸. Серед таких закладів найбільш відомим у Галичині було згромадження Сестер Феліціянок¹⁹. Їх діяльність не обмежувалась наверненням євреїв на християнство, проте монастир феліціянок у Кракові був чи не єдиним місцем у Галичині, де постійно проводили катехуменацію єврейських дівчат, забезпечуючи їх житлом і охороною від можливих переслідувань. У Львові феліціянки утримували школу (вул. Янівська, 42) і новіціят (вул. Жовківська), де містились також кухня для вбогих, швейна майстерня і сиротинець²⁰. Негласно надавали допомогу тим, хто хотів прийняти хрещення у палаці греко-католицького архієпископа у Львові (пл. св. Юра, 5) і закладі ім. св. Йосифа для невиліковних хворих, яким опікувались Сестри Милосердя (вул. Куркова, 43).

Як видається, лише частина єврейських неофітів зверталась за допомогою до християнських організацій. Зі свого боку, церковні власті не проводили цілеспрямованої діяльності з навернення євреїв. Ініціатива в основному виходила від останніх, на що священик чи катехит виражав свою згоду. Траплялись випадки, коли потенційним неофітам відмовляли у хрещенні, найчастіше саме в католицьких костелах²¹. Для

¹⁷ У 1897 р. у Львові охрестився судовий секретар зі Станіславова на прізвище Сокаль, якому нічого не заважало зробити це у рідному місті. Див.: *Związek Chrześcijański. Stanisławów. 1897. № 15.*

¹⁸ За законом нововернені особи, котрих переслідували чи які не мали засобів для існування, могли шукати допомоги у благодійних і релігійних організаціях, які створювались на кошти християн. Особливо часто цим правом користувались неофіти єврейського походження, оскільки не лише їх батьки, а й ціла громада вважали такий вчинок ганебним і в окремих випадках намагались будь-яким способом повернути своїх “блудних дітей”. Про законодавчі підстави див.: *Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii... S. 243–244.*

¹⁹ Сестри розпочали діяльність у Варшаві, де окрім іншого опікувалось відкритим 1859 р. Домом Катехуменів – одним з перших католицьких закладів для навчання і проживання неофітів, переважно євреїв. Через підтримку польських повстанців діяльність Сестер Феліціянок була заборонена у Королівстві Польському, тому вони перенесли свою діяльність до Галичини (а також до США – у міста Детройт і Баффало). У головному монастирі на Смоленську (Краків) у 1905 р. до закону належало 425 сестер, частина з них постійно працювали у 40 філіях на провінції (невеликі школи, сиротинці, і притулки для дітей і літніх людей). Див.: *o. Floryan Kapucyn Felicjanki. Na jubileusz 50-letniej ich działalności 1855–1905 / o. Floryan Kapucyn. Kraków, 1905. S. 30.*

²⁰ На їх утримання Львівська міська рада у 1889–1893 рр. призначала субвенції – по 500 зл. рин. на рік. Див.: *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895. Lwów, 1896. S. 242.*

²¹ 16 вересня 1901 р. у костелі св. Анни охрестився 19-річний Йозеф (Йошль) Талер з повіту Рава (ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2274, арк. 7). За рік до того, цей хлопець за порадою місцевого пароха звертався у монастир оо. Камельдулів у Кракові, однак там не погодились його прийняти. Див.: *Znowu ofiara żydowska // Wschód. Lwów. 1900. № 8.*

отримання згоди на хрещення у Львові євреїв з провінції, священники писали рекомендаційні листи, що іноді були єдиними документами приїжджих, вони заміняли метрики і свідоцтва про освіту²².

Львів як місце для зміни віросповідання часто обирали євреї з Російської імперії, особливо після 1905 р.²³ Такі особи переважно наvertsались у протестантський обряд, який пропонував максимально спрощену процедуру і не ставив високих вимог перед прийняттям до спільноти. У 1910 р. у протестантській церкві охрестились дев'ять євреїв, з них п'ятеро народились в Одесі, по одному в Херсоні і Катеринославі, ще двоє були місцевого походження²⁴. Це не лише втікачі від погромів (вони рідко змінювали віросповідання), а часто досить заможні особи – купці, власники фабрик, лікарі²⁵. Конверсії цих осіб заплановані, вони спеціально привозили з собою необхідні документи аби максимально пришвидшити процедуру. Свідком для більшості євреїв (не лише іноземців), які на початку ХХ ст. наvertsались у протестантизм, був Віллі Бреслан, місіонер, вірогідно працівник Галицької суперінтендатури аугсбурзького і гельвецького віросповідання (діяла у Львові від 1785 р.). За її даними, у цей час від 100 до 120 осіб щороку наvertsались у протестантську релігію, з них 20–30 неофітів здійснювали це у Львові²⁶. У столиці краю також діяли представництва європейських протестантських місій, зокрема 1885 р. відкрито станцію лютеранської місії для навернення євреїв (центральный осередок – м. Липськ (Ляйпціг), але їх робота мала дуже незначний вплив на кількість єврейських конверсій²⁷.

²² На початку 1890 р. єврей Арон Шіфмільлер із с. Заланів Рогатинського повіту, звернувся до місцевого греко-католицького пароха Іоана Гіляровича з проханням охрестити його. Той відмовив, остерігаючись “нехрестів” (євреїв), котрі, дізнавшись про такий вчинок, “не дадуть йому спокою”, але порадив поїхати в монастир оо. Василіан у Краснопущі. Там А. Шіфмільлеру відмовились допомогти і тоді священник написав лист до митрополичого уряду у Львові. 6 червня 1890 р. Арон зареєстрував у львівському Магістраті заяву про конверсію у супроводі двох працівників парафії св. Юра (ДАЛЮ. ф. 3, оп. 1, спр. 3725, арк. 84–87) а через 10 днів там же охрестився, прийнявши ім'я Василій (ЦДІА України у м. Львові. ф. 201, оп. 4а, спр. 6830, арк. 11). Батько Арона – Фішль Шіфмільлер, орендар у Сокальському повіті, намагався розшукати сина, але безрезультатно.

²³ 17 квітня 1905 р. в Росії вийшов указ про толеранцію євреїв. До нього євреї, що проживали у смузі осілості, не могли змінювати віросповідання без спеціального дозволу. Див.: *Wiśniewski T. Konwersje Żydów na ziemiach polskich. Studium przypadku Misji Barbikańskiej w Białymstoku 1924–1939. Niepublikowana rozprawa doktorska. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Wydział Nauk Społecznych Instytut Kulturoznawstwa / T. Wiśniewski. Poznań, 2011. S. 61.*

²⁴ Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 427 (Правління євангелицької церковної громади, м. Львів), оп. 1, спр. 1330.

²⁵ У 1913 р. у Львові охрестився Гжегож Левін, правник з Одеси (поселився у готелі “Австрія”), в 1910 р. – Мендель Шнайдер, купець (“Брістоль”) та Йоахім Гутерман, директор фабрики стеарину в Одесі з дружиною і сином (“Гранд-готель”). Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 427, оп. 1, спр. 5595, арк. 62; спр. 5592, арк. 42–45.

²⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 427, оп. 1 спр. 1233, арк. 29–68.

²⁷ *Wiśniewski T. Konwersje Żydów na ziemiach polskich... S. 84.*

Соціальний портрет неопітів (статеві-віковий розподіл, суспільне становище, сімейний стан). У Львові співвідношення жінок і чоловіків, котрі вдалися до зміни релігії, було рівним – за період 1868–1914 рр. здійснили конверсію 509 жінок (52,42 %) і 462 чоловіки (47,58 %). Це співвідношення не було таким завжди – у 1868–1890-х рр. серед неопітів жінки становили 60–70 %, чоловіки – 30–40 % (така ж ситуація з показником усіх конверсій у місті*). До Першої світової війни кількість чоловічих конверсій зросла і майже зрівнялась з жіночими. Важко назвати причини таких коливань, зважаючи на відсутність загальних досліджень проблеми. За даними Артура Марковського, у першій половині – середині ХІХ ст. у Королівстві Польському загальне співвідношення єврейських неопітів різних статей було однаковим, з незначною перевагою чоловіків²⁸. Однак, чим далі від Варшави, тим більше цей показник зміщувався на користь чоловіків – на Сувальщині на дві чоловічі конверсії припадала одна жіноча. Автор припускає, що причини варто шукати у традиційній ментальності жителів провінції, яка сильніше прив'язувала єврейок до чоловіка і родини²⁹. У випадку Львова “столичний” статус також відіграв важливу, але не визначальну роль. У 1890 р. на 17 конверсій було 12 жіночих, з них п'ятеро осіб охрестились у соборі св. Юра (вік 15–28 років, безробітні, немісцеві, жили у палаці архієпископа), чотири єврейки обрали римо-католицький обряд (36-річна вчителька народової школи у с. Журавне, касирка, служниця і 17-річна дівчина із закладу ім. св. Йосифа, усі немісцеві), дві жінки поповнили євангельську церкву (38-річна кравчиня зі Львова і 30-річна шинкарка з Янова), а ще одна стала безконфесійною разом з своїм чоловіком (походила з м. Берн)³⁰. Жіночі конверсії до початку ХХ ст. переважали, через вплив великої кількості єврейок, котрі переважно походили з незаможних верств. Вони прибували з провінції до Львова і тут вихрещувались, очевидно, сподіваючись вийти заміж чи принаймні покращити своє життя. Чоловіки з числа слуг, поденних працівників також змінювали релігію з подібних причин, однак для них хрещення не відкривало на той час великих перспектив.

Співвідношення чоловічих і жіночих конверсій невдовзі зазнало змін – у 1899 р. із 27 неопітів було 15 жінок і 12 чоловіків, у 1910 р. із 23 осіб – 12 чоловіків і 11 жінок. Кількість чоловіків зросла через навернення євреїв зі середовищ інтелігенції і чиновників, крім того, додалися іноземці – вихідці з Російської Імперії, Румунії. Останні, зазвичай, обирали некатолицьке віросповідання. Серед неопітів, які перейшли у протестантську релігію у 1890–1914 рр. виразна перевага

* У Кракові, для порівняння, зі 100 конверсій (у 1887–1902 рр.) було 32 чоловічі і 68 жіночих. В цьому місті велику роль відіграв жіночий монастир феліціанок. Див.: *Thon J. Die Juden in Oesterreich...* S. 77.

²⁸ *Markowski A. Konwersje Żydów w północno-wschodnich rejonach Królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX wieku / A. Markowski // Studia Judaica. Kraków. 2006. № 1(17). S. 9–10.*

²⁹ *Ibid.* S. 12.

³⁰ ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3821.

саме чоловіків – 65 осіб із 106 євреїв (також 34 жінки і семеро дітей)³¹. Протилежною була ситуація з неофітами, котрі приймали греко-католицьке віросповідання – у 1890–1914 рр. на це зважилось 40 жінок і лише 21 чоловік³². Серед тих євреїв, котрі поповнювали римо-католицьку спільноту, пропорції були іншими – 203 чоловіки і 283 жінки охрестились у 1868–1907 рр.³³

Припускаємо, що існував зв'язок між соціальним становищем потенційних неофітів, їх оточенням та вибором нової релігії. Греко-католицьку релігію обирали переважно ті євреї, які походили з сіл чи малих містечок із переважно українським (греко-католицьким) населенням. Значну частку серед них склали жінки, які невдовзі після хрещення виходили заміж за греко-католиків. Решта – це переважно молоді, неписьменні євреї, часто безробітні або некваліфіковані працівники. Траплялись вихованці василіанських шкіл або притулків, що діяли при монастирях, студенти вчительської семінарії – їх хресними батьками зазвичай були вчителі цих навчальних закладів³⁴. Римо-католицьку церкву поповнювали неофіти різного походження, та, зважаючи на її панівне становище, цей обряд приваблював тих євреїв, які переслідували прагматичні цілі. Військові, іноземці і євреї-чиновники, що походили з-поза Галичини найчастіше обирали протестантський обряд, рідше безрелігійність.

При зміні віросповідання євреї з нижчих суспільних верств переважно не вказували даних щодо професії, чи реєструвались як безробітні, а жінки, за нечисленими винятками, вписували щось на кшталт “живе при батьках”, “дружина лікаря (юриста)”. З 27 євреїв, які засвідчили про бажання прийняти хрещення у 1899 р. (15 жінок і 12 чоловіків), третина жінок (5) вказали місце роботи (служниця, кухарка, ретушерка у фотоательє, власниця пральні і працівниця фабрики), решта вписались як безробітні, тоді як з 12 чоловіків безробітним виявився лише один³⁵. У 1910 р. ситуація не змінилась – на 23-х неофітів (12 чоловіків і 11 жінок) лише три жінки працювали (вчителька, служниця, маніпулянтка ц.к. Дирекції Бюджету), тоді як з усіх чоловіків лише один не вказав місця праці (двоє студентів, дантист, агроном, урядовець, кондуктор на залізниці, кандидат адвокатури, керівник нафтового бюро, директор фабрики з сином, податковий інспектор). Приблизно від кінця 1890-х рр., особи розумової праці

³¹ Підрахунок здійснено на основі заяв про зміну віросповідання: ЦДІА України у м. Львові, ф. 427, оп. 1, спр. 1083, 1094, 1213, 1330, 1365, 1395; ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3821, 3886, 3975, 4057, 4242, 4389, 4460, 4461, 4543, 5591-5595, 5681, 5882.

³² Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 3429, 3432, 6830.

³³ *Gruński St. Zmiana wyznania we Lwowie 1868–1908...* S. 20–21.

³⁴ 6 лютого 1887 р. у соборі св. Юра охрестився Іре (Георгій) Гольдман, син купця з Перемишлян. Його хресними були Петро Огоновський, професор академічної гімназії і Софія Цеглинська. (Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 3428). У березні 1890 р. там само отримала хрещення Гелена Голлендер, хресним якої був Людовік Дзедзіцький, директор жіночої семінарії для вчителів (Там само. Спр. 6830, арк. 8).

³⁵ Троє купців, двоє власників земель, військовий капітан, лікар, урядовець, музикант, слухач права і учень перукаря. Див.: ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 4460, 4461.

стали домінувати, що також позначилось на співвідношенні чоловічих і жіночих конверсій³⁶.

Абсолютна більшість як жінок, так і чоловіків, що покидали юдейську релігію були неодруженими (вільного стану): у Львові їх налічувалось приблизно 70–80% (у 1897–1902 рр.)³⁷. Кількість одружених різні дослідники оцінюють від 14,5 %³⁸ (усі конверсії) до 27 %³⁹ (конверсії євреїв). Остання цифра видається більш правдоподібною, враховуючи особливості єврейської традиції одружень – єврейські ритуальні шлюби не визнавались законом. Окрім того, Львів у досліджуваний період став центром урбанізації, сюди переселялось багато євреїв, які вже не повертались до штетлів, і, змінюючи віросповідання, мали законодавчі гарантії того, що їх попередні сімейні стосунки (за їх бажанням) можуть бути визнані нелегітимними.

Приклади вихрещення єврейських сімей у повному складі були поодиноким явищем упродовж другої половини XIX ст., однак, на початку XX ст. їх кількість зростає. Часто представники однієї родини вихрещувались поодиноці у різний час: діти покидали юдаїзм першими, а їхні батьки лише згодом (або взагалі не робили цього). Цю тенденцію ілюструє історія родини Катзенелленбогенів, які жили у Станіславові, Тлумачі й Отинії. Її члени у різний час приїздили до Львова і приймали католицький обряд. Першим це зробив 1900 р. в костелі оо. Бернардинів Едвін Катзенелленбоген, 18-річний учень станіславівської гімназії⁴⁰. Наступного року на цей крок зважилась його двоюрідна сестра Генрика разом з чоловіком Соломоном-Адольфом Маєром, можливо відразу ж після одруження⁴¹. У 1902 р. в тому ж костелі охрестились батьки Едвіна (Владислава-Мар'яна), відомий станіславівський адвокат Лазар (Людвік) Катзенелленбоген і Луїза (Марія-Гелена) Лісс-Катзенелленбоген. Ще одне подружжя – батьки Генрики, інженер Герш (Генрик) та Марієм (Марія) Равіч *false* Катзенелленбоген, прийняли римо-католицьке віросповідання у 1912 р.⁴² Їх молодший син Оскар, літератор і критик, відомий під псевдонімом Остап Ортвін (адвокат за освітою), попри те, що усі члени його сім'ї стали римо-католиками, не пішов за їх

³⁶ Зростання відсотку інтелігенції серед тих, хто здійснював конверсії відбувалось повільно. За даними Якоба Тона, серед 444 євреїв, охрещених у Кракові в 1887–1902 рр., більшість не мали визначеної професії – 37 % або 164 особи. На другому місці опинились ті, що займались торгівлею або ремеслами – 142 особи (32 %). Лише 60 євреїв (13,4 %) віднесли себе до студентів або представників вільних професій, 59 осіб (13,3 %) автор ідентифікує як служниць (*Dienerinnen*), решта – поденні робітники, слуги і військові 4,3 % (19 осіб). Див.: *Thon J. Die Juden in Oesterreich...* S. 77.

³⁷ *Ibid.* S. 76. У Кракові, натомість, цей показник досягнув 92,8 % у 1887–1902 рр.

³⁸ *Gruński S. Zmiana wyznania we Lwowie...* S. 12.

³⁹ *Thon J. Die Juden in Oesterreich...* S. 77.

⁴⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2459, арк. 111 зв. Дозвіл на зміну віросповідання надав Магістрат у Станіславові.

⁴¹ Там само. Спр. 2278.

⁴² Там само.

прикладом. Він формально залишався членом єврейської спільноти майже до смерті, охрестившись лише 1942 р. (скоріш за все, зважився під тиском знайомих, аби врятувати своє життя)⁴³.

У 1901 р. про намір здійснити конверсію на римо-католицизм заявила Софія Фінкельштейн і приблизно тоді ж це зробив її син, 15-річний гімназист Юліуш Клейнер – у майбутньому відомий літературознавець; натомість глава сім'ї, Герман Клейнер, вочевидь, не змінював віросповідання⁴⁴. Винятком можна вважати випадок конверсії сім'ї Йозефа Нусбаум-Гіляровича, біолога, професора Львівського університету. Він перейшов на римо-католицьке віросповідання разом з дружиною у 1901 р., а його сини Тадеуш і Генрик лише 1905 р. Скоріш за все, батьки вирішили дотриматись букви закону і зволікали з хрещенням дітей до того часу, поки молодшому синові не виповнилось 15 років⁴⁵.

Як бачимо, шляхом конверсії виникали релігійно змішані сім'ї, що може свідчити про розмивання усталених моделей життя – одне з кризових явищ модернізації. Цей процес зачепив дуже малу частину ліберально налаштованого єврейського населення, враховуючи, що існували інші, менш радикальні форми відчуження юдаїзму. Натомість, конверсія вихідців з ортодоксійного середовища найчастіше призводила до розірвання ритуального (офіційно не зареєстрованого) подружжя⁴⁶.

Нерідко на зміну віросповідання зважувались після смерті чоловіка чи дружини. Частка овдовілих і розлучених серед тих, хто полишав юдаїзм наприкінці XIX ст. досягала 1,9 %⁴⁷ (в окремі роки до 7–9 %). Такі конверсії (у досить пізньому віці) знов-таки були прерогативою жінок, які часто залучали до цього і дітей⁴⁸. У 1897 р. на римо-католицьке віросповідання перейшла Гедвіга-Анна Ганд, вдова

⁴³ Див.: Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ НАН України), відділ рукописів, ф. 73 (Остап Ортвін).

⁴⁴ Там само. ф. 147 (Юліуш Клейнер).

⁴⁵ ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2278.

⁴⁶ У 1898 р. до Магістрату звернулась Лаура Кунзер, мешканка Старого Села (повіт Бібрка), яка просила підтвердити чи спростувати той факт, що Хаїм Бадер (чоловік, з яким вона жила у ритуальному шлюбі), вніс заяву про зміну віросповідання. ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 4390, арк. 4–7.

⁴⁷ Thon J. Die Juden in Oesterreich... S. 77. Наведені дані є приблизними, тому що у Магістраті часто не вписували сімейний стан неофітів, особливо на поч. XX ст.

⁴⁸ Одним з типових випадків є конверсія сім'ї директора Галицького іпотечного банку Йозефа Колішера: після смерті глави сім'ї у травні 1890 р., спершу три дочки (Марія-Констанція, Юзефа-Вікторія та Юзефа-Гонората) перейшли на християнство, а через рік про конверсію заявила 50-річна вдова Леонтина Колішер разом із синами Леоном та Емілем (ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3886, арк. 39–45; спр. 3975). Скоріш за все, причина зволікання полягала у тому, що тісні економічні та товариські зв'язки директора Іпотечного банку могли бути зіпсовані через хрещення. Це не означає, що покійний чоловік був проти переходу дітей на інше віросповідання – 23 травня 1885 р. охрестилась найстарша дочка подружжя Колішерів Марія Гелена (ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2437, арк. 285). Для таких осіб, як Юзеф Колішер, конверсія не могла бути засобом досягнення високого статусу в суспільстві, позаяк він зміг це зробити будучи євреєм. Однак, для його дітей християнська релігія мала незрівнянно більшу вартість і відкривала ширші можливості, ніж вже частково забутий закон Мойсея.

лікаря Лепольда Ганда, разом з трьома дорослими дочками⁴⁹. У 1904 р. здійснила конверсію 72-річна Белла Німхін, вдова Марка Цукеркандля⁵⁰. Ці випадки можуть свідчити про те, що зі смертю чоловіків жінки отримували право вирішувати для себе і для дітей питання релігійної приналежності. У 1898 р. у костелі Божого Тіла охрестили Ельмара і Северу Мендрохович, дітей 8-ми і 7-ми років (їх хресними батьками були шановані у місті особи – ректор політехніки Максиміліан Тулле і професор Університету Август Баласітс)⁵¹. У метричній книзі знаходимо цікаву інформацію про батьків: вони обоє народились євреями (батько, Леон Мендрохович походив зі Львова, Бейла Блан – з м. Брно), у 1890 р. спільно перейшли на безконфесійність, а 1895 р. жінка вирішила стати римокатоличкою. Після смерті чоловіка у березні 1898 р., їхні діти також прийняли римокатолицький обряд.

Конверсії дітей до семи років, за офіційними даними, складала близько 2,5 %, однак реальна цифра могла бути більшою, оскільки хрещення малолітніх євреїв найчастіше приховували, приміром якщо справа торкалась сиріт або дітей з неповних чи неблагополучних сімей. Також часто порушували правило про заборону хрещення у віці 7–14 років, особливо щодо дітей, які переходили на іншу релігію разом з батьками⁵².

Катехити, священики та хресні батьки. За традицією, якої дотримувалась більшість християнських церков, кожен неофіт перед хрещенням отримував духовне поучення від священика. Цей обряд називали катехуменатом, і він був особливо актуальним для євреїв через значну релігійну та традиційну віддаленість юдаїзму і християнства. Зазвичай, підготовка євреїв зводилась до вивчення основних молитов, розтлумачення засад поведінки у храмі, особливостей відзначення свят та моральних настанов, які проводили спеціально підготовані священики. Тривалість катехуменату залежала, перш за все, від обізнаності самих євреїв: у деяких випадках вона займала кілька днів, але для більшості євреїв посвячення у специфіку нового віросповідання тривало від кількох місяців до року⁵³.

⁴⁹ ЦДДА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2464, арк. 236–236 зв.

⁵⁰ Там само. Спр. 2278.

⁵¹ Там само. Спр. 2920, арк. 269.

⁵² У 1878 р. у латинському кафедральному соборі вихрестилась вдова Арона Шварца, отримавши ім'я Тереза-Марія-Цецилія; разом з нею прийняли хрещення обидві доньки 8-ми і 9-ти років. Акт хрещення засвідчили підписами три пари хресних батьків, що свідчить про високий статус цієї сім'ї – зазвичай хресні батьки були спільними для всіх членів сім'ї. Див.: ЦДДА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2460, арк. 159.

⁵³ Катехуменат часто був формальним, а тривалий період між отриманням дозволу і хрещенням зумовлювався іншими причинами. Іноді дату хрещення спеціально відкладали для того, аби в один день провести спільний обряд над якомога більшою кількістю осіб; приміром, у соборі св. Юра хрещення євреїв здебільшого відбувались у березні-квітні та серпні-вересні. Див.: ЦДДА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 3426, 6830. Часто перешкодою були суб'єктивні обставини: 18 лютого 1899 р. у львівському Магістраті зареєстровано заяву про конверсію 17-річного Ісака Пінелеса, який мав намір стати римокатоликом у костелі Божого Тіла. Однак, потенційний неофіт до червня не з'явився у парафіяльній канцелярії для навчання релігії, а отже не міг бути охрещеним (ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 4461, арк. 14–19).

Можна виокремити декілька категорій священнослужителів, які були залучені до опіки над неофітами. Перша – священники-катехити, викладачі релігії у навчальних закладах (народні школи, гімназії). У них був досвід спілкування з підлітками, однак навряд чи можна їх підозрювати у активній пропаганді переходу євреїв на християнство – для цього бракувало умов (у нижчих і середніх школах учні зобов'язувались відвідувати заняття з релігії відповідно до свого віросповідання) і волі дирекції, яка переважно намагалась уникати звинувачень у релігійній нетолерантності. Попри це, не бракує прикладів, коли малолітніх євреїв вихрещували катехити – у 1895 р. у костелі Марії Сніжної священник-катехит міської школи для дівчат ім. св. Анни Юзеф Юркевич охрестив 17-річну єврею Софію Клей⁵⁴. У 1897 р. в соборі св. Юра перейшла на греко-католицьке віросповідання 19-річна Перла Салітерман, яку до цього спеціально готував катехит греко-католицької семінарії Євген Гузар (жила на вул. Зиблікевича, 24)⁵⁵. Фелікс Юзефович, котрий викладав релігію у другій (німецька мова навчання) міській гімназії, у 1900 р. хрестив 14-річного Фелікса Сьови (*Söwy*)⁵⁶.

Часто хрещенням євреїв займались монахи. У більшості львівських монастирів (кількість яких швидко зростала від середини XIX ст.) була особа чи декілька осіб, котрі займались підготовкою тих, хто хотів прийняти нове віросповідання. Особливо активно на цьому поприщі діяли єзуїти, францисканці, євангельські місії і монахи ордену св. Василія Великого. При монастирях відкривали різні заклади благодійно-освітньо-медичного профілю, що могли використовуватись для проживання та навчання єврейських неофітів. До таких можна віднести: заклад Сестер Милосердя для невиліковних хворих ім. св. Йосифа (діяв від середини 1880-х рр. на вул. Курковій, 43), заклад св. Терези Сестер згромадження Сакре-Кер (розпочали свою діяльність 1841 р.), інтернат, згодом школа і гімназія Сестер Василіянок на вул. Зиблікевича, 24. Ці заклади утримувались переважно коштом спонсорів – представників шляхти і заможних міщан, котрі об'єднувались у різні товариства, засновували стипендійні та благодійні фонди (часто з доволі скромним капіталом) та заповідали своє майно для монастирських потреб⁵⁷. У Львові

⁵⁴ ЦДДА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2473, арк. 173.

⁵⁵ Там само. ф. 201, оп. 4а, спр. 6863, арк. 156 зв.

⁵⁶ Там само. ф. 618, оп. 2, спр. 2920, арк. 275.

⁵⁷ Одним з найбільших благодійних товариств, що утворились за ініціативою релігійних провідників, було Товариство Сестер Милосердя св. Вінцентія а Пауло. Датою його заснування вважається 1843 р., але свою активну діяльність розпочало лише в 1854 р. Товариство в різний час очолювали Ядвіга, дружина Леона Сапєги, Северина Бадені (мачуха намісника Галичини Казимира Бадені), Олександра Гауснер, Марія Баворовська. Члени товариства співпрацювали з Шаритками та ченцями ордену Милосердя, займаючись опікою над покинутими дітьми та убогими – збирали пожертви, на які організували харчування та лікування. У 1909 р. Товариство отримало власний “Дім для вбогих”, де розмістили кухню для 200 осіб, читальню і бібліотеку, курси навчання ручних робіт (шиття, гаптування), а також місце для проведення катехизації. Окрім того, тут приймали дівчат та жінок, котрі приїздили до Львова в пошуку роботи. Див.: Jubileuszowe Sprawozdanie Towarzystwa Pań Miłosierdzia św Wincentego á Paulo we Lwowie od dnia 1 stycznia do 31 grudnia 1917 r. Lwów, 1917. S. 27–39.

через відчутне збільшення населення щораз гостріше відчувалась нестача сиротинців, лікарень та притулків для найбільшій категорії міщан. Тому активність чернечих згромаджень знаходила підтримку не лише серед львів'ян, а й місцевої влади, яка фінансово підтримувала ці заклади, часто закриваючи очі на те, що там легально чи напівлегально готували євреїв до хрещення.

Звертаючись за допомогою до церковних чи благодійних установ, євреї могли розраховувати на досить прихильне ставлення – їх забезпечували житлом, допомагали у пошуку роботи. Серед осіб, котрі матеріально підтримували монастирі, як правило підбирали і майбутніх хресних батьків для неофітів. У виборі хресних враховували різні моменти, та насамперед прагнули запросити шанованих і багатих львів'ян та представників влади щоби надати церемонії хрещення якнайбільшій ваги і водночас забезпечити подальшу долю вихрещених євреїв. Не був таємницею факт, що частина тих, хто зважувався на хрещення, робили це заради користі – за звичаєм хресні батьки обдаровували своїх підопічних грошима чи коштовними подарунками⁵⁸. В окремих випадках неофітам призначали духовних опікунів, обов'язком яких був нагляд за виконанням релігійних практик⁵⁹. До справи духовного навернення євреїв як хресні батьки долучались президенти міста Годзімір Малаховський та Міхал Міхальський, з аристократів – граф Григорій Дунін-Борковський, Казимир Міачинський, Северина та Марія Бадені, Констанція Сангушко, Гедвіга Любенська. Залучались також члени сімей чи знайомі священників наприклад, ректор Політехніки Максиміліан Тулле, чий найстарший син Казимир був священником. Це не означає, що хресних батьків призначали у кожному випадку – більшість євреїв самі обирали хресних з того ж соціального прошарку, до якого належали самі.

Мотиви конверсій. Кожен випадок конверсії мав два боки – внутрішню, яка відповідала зміні моральних принципів, і зовнішню, пов'язану з суспільним становищем, – виконання релігійних практик, публічна демонстрація конфесійної належності. Кількість єврейських конверсій відчутно зросла у другій половині XIX ст. через те, що істотно змінились умови, які детермінували процес суспільної

⁵⁸ Після хрещення євреї часто обертались проблемою для самих священників – у 1893 р. у с. Стремільче Бродівського повіту місцевий парох А. Пителик вихрестив 18-річного єврея Арона (Михайла) Чачкеса, але з умовою, що той після хрещення навчиться якогось ремесла. Попри виявлену поблажливість, євреї не виправдав очікувань і не захотів вчитись ані у кравця, ані у шевця, котрим священник платив за навчання. З часом, витративши те, що йому пожертвували милосердні парафіяни у день хрещення, неофіт покинув село, а 1895 р. перейшов у Бродах на юдаїзм. На цьому його стосунки з християнством не завершилися, оскільки “тоть неофить и апостать шатається по цѣлой Галичинѣ симулюеть розличными болѣзми для возбужденія милосердія у християнь, требуеть святотатски св. исповсди и причащенія, аби въ свою пользу расположити священниковъ, пускается на розличныи хитрости, щобы лиш у християнь що нибудь виманити”. Священик, намагаючись застерегти від такого неофіта, вимагав, щоб йому призначили покарання за святотатство (Предостереженіє // *Галичанинъ*. Львовь. 1896. Ч. 270).

⁵⁹ У 1891 р. до Магістрату звернувся Павел Френд (вихрещений єврей), який повідомив, що його підопічний вирішив повернутись у юдаїзм (ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3886, арк. 17).

інтеграції євреїв. У XVII–XVIII ст. перехід єврея на християнство не завжди був рівнозначним підвищенню суспільного статусу, а у деяких випадках навіть призводив до його деградації (коли вихрещені євреї одружувались з селянами та перетворювались на особисто залежних)⁶⁰. З отриманням рівних прав зникла залежність євреїв від своєї релігійної спільноти, яка легітимізувала їх життя і діяльність. Натомість, інші чинники – етнічна і національна належність – визначали місце індивідуума у суспільстві. Для тих, хто з різних причин змінював віросповідання, неминуче наставала і зміна суспільного статусу, а також усіх тих ознак, що прив'язувались до нього (переважно зовнішніх – одяг, мова, поведінка). Через це, релігійні конверсії у більшості випадків сприймалися як інструмент для набуття нових якостей, залишаючи духовні перетворення на совісті неофіта; вся увага концентрувалась на зовнішніх, видимих для суспільного контролю, аспектах. Особисті релігійні переживання були важливі для самого неофіта і, можливо, для членів його сім'ї – широку громадськість вони турбували набагато менше, ніж раніше.

Можна виокремити три варіанти мотивів, які спонукали євреїв до зміни віросповідання і прийняття християнства: шлюб, прагматичні міркування та ідейні переконання. Варто розмежувати мотиви зорієнтовані на довгу і коротку перспективу – отримання бажаної посади, підвищення соціального статусу, а також тимчасове поліпшення матеріального становища за рахунок подарунків від хресних батьків, опікунів. Одразу ж зазначимо, що перелічені мотиви часто поєднувались так, що неможливо визначити, який з них був головним. Розуміючи, що список причин не обмежувався зазначеними, спробуємо проаналізувати їх, аби з'ясувати, чим керувались євреї змінюючи віросповідання, і як узгоджували особисті інтереси з публічними.

Мотив одруження можна віднести до виняткових, через те, що він, на відміну від решти, зазвичай перебував на поверхні, його рідко можна пов'язати з іншими мотивами. Конверсії здійснювались у відповідь на формальну правову вимогу – за австрійськими законами, шлюби між євреями і представниками християнських релігій (окрім безконфесійних) були заборонені⁶¹.

У Львові заради одруження вихрещувався приблизно кожний десятий послідовник юдейської релігії*. Євреї не лише приймали католицьке чи

⁶⁰ Goldberg J. Żydowski konwertyci w społeczeństwie staropolskim / J. Goldberg // Żydzi w społeczeństwie, gospodarce i kulturze Rzeczypospolitej szlacheckiej. Kraków, 2012. S. 265.

⁶¹ Під заборону потрапили навіть шлюби між католиками і особами без визначеного релігійного статусу, зокрема 1892 р. Найвищий Трибунал скасував шлюб між євреєм, котрий незадовго до одруження став “безконфесійним” і католичкою. Див.: Sliż M. Galicyjscy Żydzi na drodze do równouprawnienia 1848–1914. Aspekt prawny procesu emancypacji ludności żydowskiej na terenie Galicji. Niepublikowana rozprawa doktorska. Uniwersytet Jagelloński, Wydział Historyczny / M. Sliż. Kraków, 2004. S. 155–156.

* До уваги брались лише ті конверсії, після яких невдовзі (до двох років) відбувався шлюб з представником того ж віросповідання, на яке наvertsались євреї.

протестантське віросповідання, а й декларували перехід на безконфесійність, аби мати можливість укласти шлюб за цивільною процедурою⁶².

Заради одруження вихрещувались переважно молоді жінки, котрі, покинувши юдаїзм, виходили заміж за християн. З протоколів, які заповнювали у Магістраті чи безпосередньо перед хрещенням, не можна довідатись про плановане одруження – це можливо лише після порівняння записів про хрещення та шлюби (одружувались переважно у тій самій церкві). У деяких випадках єврейки були змушені таємно покидати дім, якщо родичі намагались перешкодити хрещенню. Молоді, часто неосвічені жінки, після приїзду до Львова не мали іншого виходу, аніж піти шляхом конверсії, оскільки в них не залишалось іншої можливості пристосуватись до нових умов. У 1891 р. в соборі св. Юра охрестилась 17-річна Сура (Марія) Розен, котра, відповідаючи на питання у греко-католицькій консисторії, зізналась, що її з рідного села Багачківці до Тернополя (звідки вона залізницею дісталась до Львова) привіз наречений Михайло Шмудь⁶³.

Не кожний подібний випадок, коли з допомогою чи за намовою християн, єврейки здійснювали конверсії, закінчувався весіллям. Однак з часом за таким сценарієм вихрещувалась щораз більша кількість осіб, особливо на зламі XIX–XX ст. Як слушно зауважує Рахель Манекін, причинами цього був конфлікт поколінь, коли діти (переважно дочки), які отримували початкову освіту разом з християнськими однолітками, виступали проти традиційної практики одружень (заснованої на підборі родичами наречених для своїх дітей) і зважувались на конверсію щоб вирватись з-під опіки батьків⁶⁴. Це стосувалось переважно тих дівчат, котрі походили з місцевості, де переважало християнське населення (села) і мали щоденні контакти зі сусідами. Ці конверсії меншою мірою заторкували релігійну сферу, а поштовхом до прийняття рішення часто ставала безвихідь їх життєвої ситуації. Після переходу на нове віросповідання (у цьому їм найчастіше допомагали різні заклади релігійного спрямування) євреї могли з більшим чи меншим успіхом адаптуватись у суспільстві через одруження або знайти роботу, що не потребувала кваліфікації.

Іншим поширеним мотивом переходу на християнське віросповідання був пошук умов для покращення життя. На такий крок зважувались переважно у тих випадках, коли крайня бідність поєднувалась з проживанням за межами своєї спільноти. Часто євреї опинившись у важкій життєвій ситуації піддавались

⁶² У 1868–1914 рр. у Львові було укладено 60 цивільних шлюбів, з них у 14 випадках євреї попередньо стали безконфесійними. Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 6863; ф. 618, оп. 2, спр. 3007.

⁶³ Цікаво, що крім стандартної інформації (про батьків, місце народження), працівники консисторії цікавились у дівчини “які речі привезла з собою і чи не взяла чого-небудь з дому своєї матері?”, що може свідчити про намагання виявити втікачів (втікачок) чи крадіїв. Див.: ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3886, арк. 5.

⁶⁴ *Manekin R. The Lost Generation: Education and Female Conversion in Fin-de Siècle Kraków / R. Manekin // Polin. Studies in Polish Jewry. Vol. 18: Jewish Women in Eastern Europe / Ed. by C. Freeze, P. Human and A. Polonsky. Oxford, 2005. P. 211.*

на пропаганду католицьких священиків чи протестантських місіонерів, або звичайних сусідів християн, які вважали, що таким чином допоможуть вирішити їхні проблеми⁶⁵.

Траплялись випадки авантюризму, коли євреї приймали хрещення декілька разів щоб збирати пожертви від хресних батьків. Подібні випадки ставали можливими через недотримання правових приписів, коли духовні особи погоджувались хрестити євреїв без необхідних документів. Останні, після припинення матеріальної допомоги, часто повертались до своєї громади⁶⁶.

Найчастіше головним мотивом конверсій євреїв називають прагматичний розрахунок, який був завчасно спланованим і включав вигоди не лише для того, хто здійснював конверсії, а й для його нащадків. Така перспектива відкривалась перед представниками еліти, в першу чергу інтелектуалами, багатими купцями, банкірами, власниками маєтків. До 1867 р. прийняття християнства означало в першу чергу отримання рівноправного статусу, а згодом – намагання досягнути фактичної емансипації. Крім того, через зростання соціальної мобільності почала руйнуватись концентрованість у професійній сфері. Чимало євреїв через зміну віросповідання сподівались збільшити вірогідність отримання кращої посади, підвищити свій суспільний статус і розширити коло знайомих/клієнтів. Ця мета різнилась залежно від соціального статусу й амбіцій конкретної особи і часто поєднувалась з іншими, менш прагматичними цілями (отримання бажаної посади із декларуванням польського патріотизму).

Незалежно від місця праці, євреї відчували певний рівень дискримінації з боку керівництва і колег, але найбільш виразно це могли відчути ті, хто працював на державній службі (усі посади, перед якими писали скорочення ц.к. – чиновники, вчителі, працівники судів, податкової служби, залізниці, пошти, банків). Доступ на посади в Намісництві, і загалом в органах політичної адміністрації, був практично закритим, оскільки для участі в конкурсі вимагали свідоцтво хрещення (замість свідоцтва народження)⁶⁷. Якщо єврея все-таки затверджували на бажаній посаді, то конверсія на християнство була своєрідною “подякою” за

⁶⁵ Про причини вихрещення 19-річного Йозефа Талера з повіту Рава сіоністська газета “Wschód” повідомляла так: “цей хлопець, дещо відсталий у розвитку (*glupkowaty*), піддався на вмовляння селянина Яна Волошина і його Євки [...] також ксьондза з сусіднього Ліпска, які наобіцяли йому золоті гори, якщо прийме католицьку релігію”. Див.: Znowu ofiara żydowska // Wschód. 1900. № 8. Сіоністи часто звинувачували християн у намовлянні євреїв, особливо молодих, до конверсій.

⁶⁶ Торговий агент Владислав Натан Кеслер у 1898 р. писав до парафіяльного уряду в м. Коломия: “затримка у видачі довідки про хрещення наражає мене на великі матеріальні збитки”. ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 4388, арк. 55.

⁶⁷ Асиміляторська преса у 1890 р. піднесла до рівня сенсації призначення єврея Гершона Блатта першим у Галичині професором гімназії (*Ojczyzna*. 1890. № 3), а 1891 р. повідомляла про те, що в Намісництві почав відбуватись практику слухач права євреїв Леон Жупнік з Дрогобича. (*Ojczyzna*. 1891. № 14). Проблему неофіційної заборони працевлаштування євреїв на державній посаді намагались вирішити на з'їзді єврейських кагалів (відбувся у травні 1900 р.) методом звернень до влади. *Wies zborów izraelickich // Monitor*. Lwów. 1900. № 20.

виявлену довіру, а також підставою просування на службі⁶⁸. Нерідко релігія виявлялась каменем спотикання при ухваленні рішень про призначення на високі посади, навіть якщо претендент володів дуже високою кваліфікацією. Як приклад – конверсія Юзефа Нусбаума, де поштовхом до переходу на римокатолицьке віросповідання стали кількарізкові відмови Намісництва у справі призначення його на посаду професора Львівського університету⁶⁹. У липні 1901 р. Ю. Нусбаум разом з дружиною прийняв хрещення у костелі св. Миколая⁷⁰, а через рік з'явився наказ Міністерства віросповідань та освіти про затвердження його на посаді звичайного професора⁷¹. У 1908 р. Галицьке намісництво дозволило змінити прізвище на “Нусбаум-Гілярович”, яке, якщо вірити листам і опублікованим посмертно спогадам, засвідчувало “польськість” його носія⁷².

Приклад іншого єврея – Абрахама Вітриоля показує, що зміна прізвища важила набагато менше, ніж зміна віросповідання. Він домігся зміни прізвища на “Заленцький” у 1902 р., коли працював вчителем народної школи при львівському кагалі і водночас навчався на філософському факультеті Університету⁷³. Після отримання докторського ступеня у 1905 р. Абрахам (частіше вживав ім'я Артур) Заленцький влаштувався заступником викладача VII гімназії (Львів), але невдовзі Крайова шкільна рада відправила його працювати у Бережани. Лише у липні 1911 р. він домігся переведення до Львова

⁶⁸ “Дивна річ, як швидко євреї на судовій службі разом із золотим комірцем набираються християнських переконань” – іронізували в антисемітському часописі, коментуючи зміну віросповідання судового секретаря. Див.: *Nowy Naród: organ Chrześcijańskiej Partii Narodowej*. Lwów. 1897. № 9–10.

⁶⁹ Юзеф Нусбаум отримав посаду доцента в університеті у грудні 1891 р., уже будучи відомим вченим-природознавцем, а через три роки колегіум професорів філософського факультету вперше рекомендував призначити його надзвичайним професором порівняльної анатомії. Це звернення, як і два наступні (у 1900 і 1901 рр.) були відкинута Намісництвом, а натомість йому запропоновано професорську кафедру у Ветеринарній школі (прийнята, зважаючи на скрутне матеріальне становище). Використовуючи як аргумент нестачу фінансування, чиновники Намісництва спеціально затягували призначення ще одного єврея (іноземного походження) на професорську кафедру, навіть після того, як Юзеф Нусбаум заявив про відмову від частини своїх доходів і перехід з посади звичайного професора Ветеринарної школи на гірше оплачувану посаду надзвичайного професора в Університеті. Див.: ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1386 (особова справа Ю. Нусбаума); оп. 7, спр. 412.

⁷⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2482, арк. 196.

⁷¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1386, арк. 132.

⁷² “Причиною цієї просьби є намір спольщити прізвище” – писав у листі до Галицького намісництва Юзеф Нусбаум у 1907 р. (ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 51, спр. 1004, арк. 57). В опублікованих посмертно спогадах професор Нусбаум на кожному кроці підкреслював свою польську національність (*Nusbaum-Hilarowicz J. Pamiętniki przyrodnika / J. Nusbaum-Hilarowicz. Lwów, 1921*), але їх автентичність можна піддати сумніву: відомо, що книгу готувала до друку і редагувала дружина Розалія Нусбаум.

⁷³ ЦДІА України у м. Львові, ф. 701, оп. 3, спр. 2670 (особова справа Вітриоля Абрахама). Про переміщення див.: *Spis nauczycieli szkół średnich w Galicji. Lwów, 1909. S. 71; Sprawozdania dyrekcji c.k. Gimnazjum wyższego w Brzeżanach za rok szkolny 1911/12. Brzeżany, 1912. S. 22.*

(до тієї ж VII гімназії), а наступного року відбулось його хрещення (разом з дружиною)⁷⁴.

Пояснити цей мотив нескладно – у другій половині XIX ст. склалась така система, за якої польський елемент зайняв панівне становище, що стимулювало перехід євреїв на християнську релігію (католицизм). Йдучи за цією схемою можна припустити, що вірогідність конверсії була більшою для тих євреїв, які займали високі посади, власників прибуткових маєтків чи підприємств. Однак, серед вихрещених рідко можна натрапити на представників заможної і впливової верхівки (максимум – на їх дітей чи внуків). Більшість конверсій здійснювали особи зі середнім статком і невисокими посадами, а отже, розглядали хрещення як шлях до майбутнього зростання. Для них зміна віросповідання була останнім кроком у процесі розірвання зв'язку з громадою, який починався задовго до цього. Такі євреї легше сприймали безпосередній наслідок – негайне виключення з єврейської спільноти, позаяк перебування у ній не приносило їм видимих переваг. Як пояснював Артур Махлер, один з євреїв-представників Галичини у Парламенті:

Відсутність шляхетського стану є однією з найважливіших пружин, які штовхають нашу буржуазію до хрещення [...] Євреї, які досягли найвищого статусу будучи євреями, у другому чи найпізніше у третьому поколінні приходять до хрещення. Певний інтелігентний фінансист окреслив це явище такими словами: Великі єврейські маєтки нагромаджуються для Неєвреїв⁷⁵.

Дуже швидко теза “євреї вихрещуються задля кар’єри чи інших прагматичних цілей” закріпилась у громадській думці, стала звичним і єдиним логічним поясненням напливу євреїв до церков, а можливі альтернативні варіанти всерйоз не розглядались. Для тих, хто висловлювався про конверсії, такі причини, як духовне навернення, бажання брати участь у релігійних обрядах та підтвердження тих принципів, у які насправді вірили, виглядали незрозуміло⁷⁶. Це може свідчити про надмірний вплив національно-релігійного протистояння і стереотипів про єврейську хитрість та пристосуванство на формування громадської думки стосовно конверсій євреїв.

Не викликає сумніву, що зміни віросповідання через ідеологічні причини сприймались найбільш підозріло. Дуже широкий спектр мотивів від позитивних (як-от відданість ідеї польсько-єврейської інтеграції) до негативних (відмежувати себе від єврейського загалу), були пов’язані з життєвою позицією та визнаними

⁷⁴ ЦДА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2278.

⁷⁵ *Mahler A. Warstwy społeczne wśród Żydów / A. Mahler // Almanach Żydowski / Pod red. Dr. Leona Reicha. Lwów, 1910. S. 189.*

⁷⁶ *Landau-Czajka A. Mechesi, przechrzty, Polacy? Chrzt w oczach asymilowanych i akulturowanych Żydów w okresie międzywojennym / A. Landau-Czajka // W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi... S. 209.* Автор пише про враження, яке спричинила конверсія Вільгельма Фельдмана (став римо-католиком перед смертю): коли не можна говорити про кар’єрні мотиви, більшість публіцистів стверджували, що він у такий спосіб демонстрував свою полонофільську позицію.

принципами, і вони не визначались економічною чи політичною доцільністю, хоч і залежали від неї. Як доказ можна назвати приклади успішної інтеграції у політичний та економічний простір Львова асимільованих (аж до зміни прізвища – Якоб Піпес-Поратинський⁷⁷) євреїв, які змогли досягнути цього не змінюючи віросповідання. Вибір на користь політичних і культурних орієнтацій не завжди вимагав хрещення як доказу – часто євреї у таких випадках обирали безрелігійність – але лише у тих, коли євреї були матеріально незалежними.

Випадок конверсії Германа Фельдштейна⁷⁸, головного редактора “*Ojczyzna*”, одного з лідерів руху за асиміляцію, показує, що велика частина полонізованої інтелігенції була дуже близькою до конверсії, її стримували лише суб’єктивні фактори (осуд родичів) і можливість впливати на єврейську спільноту зсередини. У момент, коли з’являлись нові політичні актори (сіоністи) чи змінювались обставини (події Першої світової війни), ці особи часто розчаровувались у програмі, яку пропагували все життя.

Ще один важливий нюанс – асимільовані євреї надто часто стикались з релігійними практиками християнства, що формувало в них думку про рівність, а навіть подібність обох релігій⁷⁹. Звідси відносна легкість конверсій, які у них не вимагали зміни основних світоглядних підстав чи життєвого укладу. Однією

⁷⁷ Якоб Піпес (від 1899 р. Піпес-Поратинський, жив у 1846–1905 рр.), аптекар, депутат Львівської міської ради у 1877–1879 і 1883–1904 рр., посол до Парламенту в 1897–1905 рр.; був водночас членом польського товариства “Strzelnica” та єврейського масонського об’єднання “В’nej В’rith Leopoldis”. Див.: *Zarnecki A. Jakub Piepes-Poratyński / A. Zarnecki // Almanach i leksykon żydostwa polskiego. Lwów, 1937. T. 1. S. 82–86; Sroka T. Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy / T. Sroka. Kraków, 2012. S. 488; Książka adresowa członków związku żydowskich stowarzyszeń humanitarnych “В’nej В’rith”. Kraków, 1932. S. 72. Йозеф Вітлін написав про нього: “чоловік показний, з великою чорною і з кожного погляду репрезентаційною бородою. Особливо маєстатично він виглядав у кунтуші під час щорічної процесії свята Божого Тіла на тлі сивоголового і низького на зріст “святого Тулли” (так називали члена Ради і ректора Політехніки Максимільяна Тулле)”. Див.: *Wittlin J. Mój Lwów / J. Wittlin. Warszawa, 1991. S. 31–32.**

⁷⁸ Герман (Герш) Фельдштейн (1864–1935) належав до еліти єврейської громади Львова, його дружина – Гелена Носсіг, була дочкою секретаря кагалу Ігнація Носсіга і сестрою Альфреда Носсіга. Інженер за освітою, він приділяв багато уваги пропаганді ідеї асиміляції – був серед засновників товариства “Agudas Achim”. Його найстарша дочка Луція перейшла на протестантське віросповідання у 1910 р. (вийшла заміж), два сини – у 1918 р. Герман Фельдштейн разом з братом Юзефом після загибелі молодшого сина у 1919 р. звернувся з проханням змінити прізвище (Фельдштейн на Фельштин) а згодом прийняв римо-католицьке віросповідання. Див.: *Kipa E. Feldstein-Felsztyn Władysław Herman / E. Kipa // Polski słownik biograficzny. Kraków, 1948. T. 6. S. 405. ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 24, спр. 11 188, арк. 4.*

⁷⁹ Окрім згаданого вже М. Дубса, відомим виразником такої позиції був варшавський лікар і публіцист Генрик Нусбаум (брат Юзефа Нусбаума). Його стаття, опублікована 1886 р., містила тези про те, що автор не бачить принципової різниці між християнством і юдаїзмом, а євреї можуть, не відмовляючись від своєї релігії, морально з’єднатись з християнами. Див.: *Duda T. Henryka Nusbauma droga do konwersji / T. Duda // W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi... S. 176–177.* Така позиція викликала різку критику як з боку християн (Болеслав Прус), так і євреїв (Самуель Пельтин), але подібні погляди на стосунок християнства до юдаїзму висловлювали чимало асимільованих євреїв.

з таких була конверсія Бернарда Полонецького, власника відомої “*Księgarni polskiej*” у Львові. Він став римо-католиком у 1903 р. (офіційно – 1908 р.), після того, як досягнув основних цілей: 1889 р. отримав концесію на ведення книгарні, одружився, змінив прізвище (1896 р.), а започаткована ним справа стабільно розвивалась. Можна запідозрити, що конверсія – це своєрідний маркетинговий хід, зроблений задля приваблення відвідувачів до книгарні і розширення співпраці з польськими літераторами. Проте, в умовах тодішньої конкуренції (більшістю великих книгарень, антикварних магазинів, володіли євреї) навряд чи вихрещення могло кардинально вплинути на клієнтів⁸⁰. Важливішим був вплив культурно-релігійної сфери: польська культура і католицька релігія викликали в багатьох євреїв зацікавлення, а з часом прив’язаність і бажання наслідувати⁸¹. Чимало з них більше знали християнську релігійну традицію, ніж свою власну, а часом навіть захоплювались нею⁸². Відтак, для деяких неофітів конверсія означала етап культурної асиміляції, а не лише набуття нового суспільного статусу.

Наскільки виправданими були конверсії? Матеуш Мізес у 1912 р. писав, що причини антисемітизму – не у расовій теорії (протистояння між арійською та семітською расою), а в релігії – євреї так вперто тримаються за неї, що стають об’єктами ненависті. Вихрещення, на його думку, не може автоматично змінити ситуацію – доки у євреїв не зникне пам’ять про колишню релігійну окремішність, вони ніколи не зможуть асимілюватись⁸³.

Більшість євреїв намагались за допомогою конверсії інтегруватись у неєврейський світ, розраховуючи отримати матеріальну вигоду чи моральну сатисфакцію (або усе одночасно), але далеко не всім це вдавалось. Адаптація євреїв у християнському світі залежала від того, як сприймали їх вчинок християнська та єврейська спільноти, а вже потім від мотивів, особистих схильностей, потенційної користі чи шкоди, яку може принести новий член спільноти.

⁸⁰ На початку ХХ ст. більший наголос ставили не на конфесійну, а на національну приналежність. У 1904 р. газета “*Monitor*” писала про власника аптеки на пл. Ринок Юзефа Піпеса, який “задля приваблення русинів до своєї аптеки публічно оголосив, що продав її русинові” (а не перейшов на греко-католицьке віросповідання). За неправдиву інформацію його виключили зі союзу аптекарів. Див.: *Wykluczenia aptekarza // Monitor*: 1904. № 9.

⁸¹ З цієї точки зору цікавими є записи щоденника Берла Пордеса (справжнє ім’я Бернарда Полонецького), де йдеться про те, як перебуваючи на практиці у книгарні Гольдмана в м. Кельце, молодий єврей відвідував святкову месу в місцевому костелі. Див.: *Bernard Poloniecki, księgarz lwowski. Dzienniki, pamiętniki i listy z lat 1880–1943 / Oprac. Maria Konopka. Warszawa, 2006. S. 120, 122.*

⁸² Згадуваний вже Остап Ортвін у листах до своєї майбутньої дружини Рози Френкель дуже поетично змальовував святкування Різдва в Отинії, надсилаючи їй в подарунок шматочки проскури, які дістались йому від сусіда-католика. Див.: ЛННБ НАН України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 73 (Остап Ортвін), спр. 127, п. 12, арк. 67–68 (Лист до Рози Френкель від 23 грудня 1903 р.).

⁸³ *Mises M. W kwestyi nienawiści rasowej / M. Mises. Kraków, 1912. S. 126.*

Ставлення християнського, а зокрема греко-католицького духовенства до зміни євреями віросповідання формувалось на основі комплексу уявлень про євреїв як сповідників “неправильної” старозавітньої традиції, яка поступається християнству у плані морального виховання. Загальними причинами відчуження євреїв уважалось їхнє семітське походження (расовий чинник) і віросповідання, а його зміна підтверджувала вищий статус християнства і змінювала статус єврея з негативного на позитивний⁸⁴. На практиці така позиція могла коригуватись через вплив польського чинника чи посилення антисемітської риторики. Не останню роль у формуванні упереджень стосовно вихрещених євреїв відіграли мотиви конверсій – загальне переконання в тому, що євреї переходять на інше віросповідання через прагматичні причини.

Єврейська релігія трактує конверсії як зраду, але не виключає вихрещених зі своєї спільноти і не забирає у них можливості повернення назад. Існували ситуації, коли вихрещених євреїв і їх дітей трактували як членів спільноти, незважаючи на їх бажання⁸⁵. Асимільовані євреї засуджували вихрещених і водночас шукали спосіб виправдати тих, хто зважився на такий крок. На їхнє переконання, в умовах недопущення на урядові посади, побутової дискримінації і загрози впровадження нових обмежувачих законів, євреї вирішували прийняти хрещення, але це зрештою оберталось негативними наслідками. Захищаючи свою позицію тижневик “*Jedność*” стверджував, що програма асиміляції не є шляхом до костелу, а релігійна належність є особистою справою, оскільки кожен має право на свободу совісті⁸⁶. Водночас, вони намагались пояснити (у першу чергу полякам) поведінку батьків неофітів і загальне ставлення правовірних євреїв до такого явища як конверсії. Бурхлива реакція і спроби помсти чи насильного повернення на думку асимільаторів, формували негативний образ єврейської громади як фанатичної і варварської⁸⁷.

Видається дивним, але лідери ортодоксійного напрямку рідко висловлювались на тему єврейських конверсій. Зі середовища ортодоксів не виходило ані програм

⁸⁴ Див.: Плеканє релігійности у гімназійній молодіжці // *Нива*. Львів. 1907. Ч. 15. С. 469–470.

⁸⁵ Оскар Кофлер у своєму щоденнику згадує про звичай позбуватись (тимчасово продавати) на період Пасхи запаси хліба, напоїв, які бродили та інших заборонених продуктів (якщо його не дотримувались, продукти вважались некошерними і їх майже неможливо було продати): “хочеться відзначити, що цей обов’язок накладався навіть на друге покоління вихрещених і за його дотриманням строго пильнували єврейські купці”. Див.: *Kofler O. Żydowskie dwory. Wspomnienia z Galicji Wschodniej od początku XIX wieku do wybuchu I wojny światowej* / Przyg. E. Koźmińska-Frejłak. Warszawa, 1999. S. 122–123.

⁸⁶ *J. D. Przez nacyonalizm do chrztu // Jedność*. Lwów. 1911. № 6.

⁸⁷ Як пише “*Ojczyzna*”, коментуючи такий випадок у м. Новий Сонч: “євреї повинні раз і назавжди усвідомити, що гвалт не є відповідним способом для примушування будь-кого до зміни переконань (набутих через щире навернення, а частіше через кохання чи низький егоїзм). В обох випадках єврейська громада мусить зректись своїх відступників (*odszczepieńców*), бо чи повернуться вони у лоно юдаїзму, чи ні, однаковий пожиток для нього”. Див.: *Ojczyzna*. 1889. № 13.

протидії вихрещень, ані колективних заяв – це питання намагались видати як неважливе, непомітне. Натомість сіоністи і радикальні націоналісти відкрито засуджували конверсії і пропонували оприлюднювати прізвиська “зрадників” у пресі та забороняти родичам вихрещених брати участь у житті громади⁸⁸.

В такій ситуації лише деякі євреї могли розраховувати на те, що конверсія принесе очікуваний ефект. Євреї, вихрещені у ранньому віці, мали більше шансів успішно адаптуватись. До цього найбільше прагнули їхні батьки, які у новій релігії бачили засіб досягнення цілей, недоступних для сповідників юдаїзму⁸⁹. Інтеграція неофітів у християнському суспільстві проходила за принципом вибірковості – вихрещених євреїв, які досягали успіхів у своїй діяльності, сучасники приймали набагато легше, а згодом намагались замовчувати їх єврейське походження.

Якщо конверсія здійснювалась заради одруження, то жінки набагато краще, ніж чоловіки, адаптувались у родині. Це, можливо, спричинило відверте небажання християн толерувати сім’ї, де наречений раніше сповідував юдаїзм, а євреям, у свою чергу, давало підстави говорити про те, що у них “крадуть” дочок.

Більшість єврейських неофітів сподівались знайти підтримку і розуміння у своїх нових одноплемінників, проте реальність часто не виправдовувала їх сподівань. У тогочасних умовах (не останню роль відіграв розвиток націоналізму) прийняття християнства не означало в очах широкого загалу перетворення єврея на поляка, німця чи українця. Поставав своєрідний парадокс через те, що для отримання права входження до національної спільноти висувались, по суті, амбівалентні умови – з одного боку християни очікували від євреїв (якщо не від усіх, то принаймні від акултурованих) прийняття релігії більшості, а з іншого боку, відмовляли їм у тих правах, якими самі користувались. Згодом така позиція, штучно підсилена антисемітською риторикою, привела до ще більшої відособленості і відчуженості, що вповні проявились у наступних десятиліттях. Ці процеси стали одним з проявів формування модерного суспільства і конструювання національних ідентичностей наприкінці XIX – початку XX ст.

⁸⁸ Засудження родичів вихрещених можна трактувати як елемент політичної боротьби – у 1910 р. газета “Га’олам” (Світ) гостро засудила члена Ради Адольфа Лілієна за те, що він взяв участь у хрещенні й одруженні своєї племінниці (був свідком на весіллі). Див.: *Manekin R. The Lost Generation...* P. 211.

⁸⁹ Така позиція сформувалась у часи, коли євреї не мали рівних прав (коли батька Едварда Ріттера, міністра для Галичини у 1896–1898 рр. запитали, що спонукало його охрестити сина, той відповів: мною керувало переконання, але не про вищість християнської релігії, а про те, що хлопець, який демонстрував непересічні здібності, далеко піде лише тоді, коли стане римокатоликом. У протилежному випадку його може очікувати кар’єра адвоката чи лікаря з широкою практикою на провінції). Див.: *Mieses M. Polacy-chrześcijananie pochodzenia żydowskiego / M. Mieses. Warszawa, 1938. S. 190.*

**THE CONVERSIONS OF JEWS IN LVIV
(SECOND HALF OF THE 19th – EARLY 20th CENTURY)**

Maria VOVCHKO

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Central and East European History
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The article analyses the history of Jews who committed conversion. The author traces the number, marital status, sex distribution, outlines the reasons for conversion. Conversions from Judaism to Christianity, or a choice to abandon religion altogether for atheism, were not common phenomena, but in Lviv were some differences. At the turn of the 20th century, the number of Jews parting from their ancestral faith in Lviv was around 35–40 persons annually. Among the factors that determined the course and outcome of conversion, there was noted the role of authority, religious institutions, and public opinion. The integration of neophytes in non-Jewish society was seen as an important element of Christian-Jewish relations.

Key words: social relations in Lviv, conversions, Jews, Christianity.

**КОНВЕРСИИ ЕВРЕЕВ ВО ЛЬВОВЕ
(ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)**

Мария ВОВЧКО

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра истории Центральной и Восточной Европы
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

В статье проанализировано группу евреев, осуществлявших конверсии во Львове, исследованы их количество, семейное положение, соотношение мужчин и женщин, обозначены мотивы, которые могли побудить к такому шагу. Конверсии евреев в христианство или переход на безрелигиозность никогда не были распространенной практикой, однако во Львове смены вероисповедания случались чаще, чем где-либо в Галиции. На рубеже XIX–XX вв. количество выкрещенных евреев достигло 35–40 человек в год. Среди факторов, которые определяли ход и результат конверсии, отмечена роль власти, церковных учреждений, а также общественного мнения. Процесс социальной интеграции неофитов рассматривается как важный элемент христианско-еврейских отношений.

Ключевые слова: социальные отношения во Львове, религиозные конверсии, евреи, христианство.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2013

Прийнята до друку 5.05.2013